

Collectanea Sancti Martini
A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek
Értesítője 10.

Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményei
Pannonhalma, 2023

Szerkesztette
Dénesi Tamás

A szerkesztésben közreműködött:
Takács Melinda

Szerkesztőbizottság:
Dénesi Tamás, Fazekas István, Fejérdy András, Gárdonyi Máté,
Molnár Antal, Szovák Kornél, Zágorhidi Czigány Balázs

Az angol nyelvű összefoglalókat Tóta Péter Benedek készítette

Tartalom

I. Tanulmány

Sárossy Péter

„Urunk Jesus Kristus Kamaldulai Koronnájának” titkai.

Egy rózsafüzér-imádság kultusza a 18. századi Magyarországon.....9

II. Közlemények

Szoliva Gábor OFM

Pisky István tihanyi várkapitány 1585–1589 között írt számadáskönyvének kötéséről. Egy 14. századi *missale notatum* töredékei Pannonhalmán.....73

Pilikta László

A győri diákok Gyümölcsoltó Boldogasszony-kongregációjának tagsága a társulati album feljegyzéseinek tükrében (1631–1756).....101

Perger Gyula

Ábrahám kebelén. A Pannonhalmi Főapátság börtöne.....119

Vindus Melinda

Szent Benedek-kegyérmék

a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményéből..... 133

Prohászka László

Borsos Miklós művei Pannonhalmán..... 159

III. Szövegközlések

Perger Gyula

Daphnis köszöntése. Egy bakonybéli pásztorjáték 1823-ból 173

Borián Elréd OSB
Czuczor Gergely himnuszfordításai (1850–1851). Kritikai kiadás 201

IV. Forrás

Dénesi Tamás
Bencés testamentumok a 17–18. századból..... 263

Kisnémet Fülöp OSB
A II. Vatikáni Zsinatot követő liturgikus megújulás Pannonhalmán ...305

V. Szemle

Tóth Ferenc
Bruno Judic: L'Europe de saint Martin 319

Zágorhidi Czigány Balázs
Pelczéder Katalin: A Bakonybéli összeírás
mint nyelvtörténeti forrás.....327

Bakos Gergely OSB
Karthauzi (II.) Guigó: Levél a szemlélődő életről.
Tizenkét elmélkedés 331

Forgó András
Thomas Wallnig: Critical Monks. The German Benedictines.....335

Gárdonyi Máté
Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000 341

Szalai Béla
Közösségtörténet. Gereben Ferenc: „Elszálltak már, hajh, az évek...”
Egy pannonhalmi osztályközösség életútja 1956-tól 2021-ig.....347

Bruno JUDIC: *L'Europe de saint Martin*. Chouzé-sur-Loire, Saint-Léger éditions, 2021. 278 oldal

Szűkebb pátriánk leghíresebb szülőtte, Szent Márton élete és kultusza iránt érdeklődők számára ismerősen cseng Bruno Judic, a tours-i François Rabelais Egyetem emeritus professzorának neve. Judic professzor a 2016-2017-es Szent Márton-émlékév során többször is ellátogatott Magyarországra és több írása magyarul is olvashatóvá vált az akkor napvilágot látott kiadványokban. A neves Szent Márton-kutató szakember legújabb kötete egy Loire-menti kis vidéki könyvkiadó, a Saint-Léger éditions gondozásában jelent meg, és Szent Márton európai történelmi jelentőségének érdekes nemzetközi panorámáját nyújtja az olvasó számára. Mielőtt a kötet tartalmáról szólnék, szeretném jelezni, hogy a Saint-Léger kiadó portfóliójában az utóbbi évek során öröndetes számban gyarapodtak a Szent Mártonról szóló kiadványok. 2020-ban Donatien Mazany *Les Voyages des reliques de saint Martin* című, a Szent Márton-ereklyék vándorlásainak szentelt kötete jelent meg. Ezt követően 2021 tavaszán e sorok szerzőjének tanulmánykötete látott napvilágot *Varia Sancti Martini* címmel (lásd erről Uhrin Dorottya korábbi recenzióját),¹ majd ugyanezen év végén Bruno Judic professzor kötetével bővült a sorozat.

A kötet a szerző korábban már előadások formájában elhangzott, illetve részben megjelent és átdolgozott tanulmányait gyűjtötte össze egy csokorba kronológiai és földrajzi szempontok alapján. Bruno Judic összesen kilenc fejezetbe csoportosította az általa vizsgált témákat, amelyek a híres szent európai tiszteletének változatos helyszíneit és korszakait villantják fel. A mű átmenetet képez a szigorú értelemben vett tudományos és a könnyedebb

¹ UHRIN Dorottya (2021), Tóth Ferenc: *Varia Sancti Martini*: Saint Martin dans son pays natal, *Collectanea Sancti Martini IX, A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője*, 9, 215–220.

stílusú ismeretterjesztő műfajok között. A tudományos jelleget erősíti a fejezetek végén található jegyzetapparátus és a gazdag irodalomjegyzék.

Az első fejezet a következő általános összefoglaló címet viseli: *Szent Márton és Európa*. A szerző már a bevezető gondolataiban igen fontos témára mutat rá, nevezetesen arra, hogy Sulpicius Severus *Dialógusok* című művében az antik szerző felhívja a keletre induló Postumianus barátja figyelmét arra, hogy Európa és Szent Márton semmiben nem alsóbbrendűbb, mint a nagy keleti keresztény gondolkodók. Az idézet jelentősége több értelemben is figyelemre méltó. Egyrészt itt jelenik meg Európa fogalma először a mai földrajzi értelmében, másrészt a különlegesen fokozó összehasonlítás révén Szent Márton személyét nemcsak a keleti egyházatyákkal, hanem a nagy ókori gondolkodókkal is egy szintre helyezi. Ezt követően Márton életének kezdetére vonatkozó fejtegetéseket olvashatunk, amelyek fő problémája, hogy bár Sulpicius Severus életrajzi munkájában nem utal Márton születési idejére, mégis pontosan megemlékezik annak helyéről, a pannoniai Sabáriáról.

Pannonia előtérbe helyezésének Judic professzor érvelése szerint több oka is lehetett. Egyrészt a tartomány a Római Birodalom katonai végvidéke és stratégiai fontosságú területe volt, ahol még neves szentjének, Mártonnak a neve (Martinus) is a római hadisten, Mars nevéből származott. Másodsorban Pannonia olyan nagy keresztény gondolkodók pátriájának is számított, mint a ptuji Szent Viktor vagy a stridoni származású Szent Jeromos, aki melleleg Sulpicius Severus közeli barátja is volt. Mindezeket túl Pannonia olyan átmeneti területet képezett a korabeli keleti és nyugati világrészek között, amelynek szimbolikus jelentősége volt a kereszténység kialakulásának és megszilárdulásának kezdetén, és ez a momentum Szent Márton élettörténetében is fontos szerepet játszik. Ezt jól példázza, hogy két évszázaddal Márton működése után az Ibériai-félszigeten tevékenykedő pannoniai származású Bragai vagy Dumioi Szent Márton (529 k.–579) is neves elődje nevét választotta. Később a galliai Tours városából, a szent sírja tiszteletéből kibontakozó Márton-kultusz nagy hatással volt a szerzetesség kialakulására, a bencés rend kezdetére. Erre utal például a Szent Benedek által alapított montecassinói Szent Márton-templom, de jól illusztrálja a bencések Márton-tiszteletét Pannonhalma alapításának története és korai történelme. A Klodvig frank uralkodó által is védőszentnek választott Márton tiszteletének sikerét annak köszönheti, hogy a helyi népesség körében nagy népszerűségnek örvendő, jellegzetesen gall-római szent kultuszát sikerült a frank dinasztia támogatásához felhasználnia. Ebben nagy jelentősége volt a szent ereklyéinek, köztük a köpenyének (latinul *capa*), amelynek zászlóként is használt darabja mozgósító erővel bírt, alatta frank királyok, Anjou hercegek vagy éppen a magyar Szent István király katonái is küzdöt-

tek. A Márton-kultusz helyi sokszínűséggel párosuló meggyökeresedését jól példázzák az olyan fennmaradt források, mint az írországi Arnogh-kódex vagy a magyar Ernst-kódex.

A kötet második fejezete a Duna-völgyi népek ókeresztény korszakába vezeti el az olvasókat. A közép-európai folyam egyszerre volt összekötő útvonal és elválasztó határ a vizsgált korban, elsősorban a római civilizáció és a környező barbár népek között. A szerző a dunai népek történelmét négy periódusra osztva mutatja be: a kései római időszakban, Justinianus császár és az Avar Birodalom idején, a Karoling Birodalom korában, valamint a magyar honfoglalás és államalapítás korszakában. Az első időszakot vizsgálva ismét kiemeli Pannonia militarizált jellegét, szerepét a limes védelmében, felsorolva a jelentősebb katonacsászárokat. Gyakran hivatkozik jelentős, a kereszténység korai jelenlétére utaló fontos szombathelyi régészeti leletekre, mint a savariai sírfeliratok vagy Szent Ménasz ampullája. Justinianus császár uralkodása idején a kereszténység dalmáciai térnyerését hangsúlyozza ki, de utal a pannoniai kereszténység fennmaradásának bizonyítékaira is. Bruno Judic a Karoling-kor fontosabb eseményei közül megemlíti Nagy Károly híres 791-es látogatását, amely nagy valószínűséggel hozzájárult a szent kultuszának terjedéséhez. A negyedik korszakban, a magyarok bejöveteleivel kapcsolatos változásokat igyekszik a különféle róluk szóló krónikák összehasonlító jellegű felidézésével illusztrálni. A Márton-kultusz elemeit keresve kiemeli annak fontos szerepét a Kárpát-medencei kereszténység fennmaradása szempontjából, amelynek a pannonhalmi apátság megalapítása mérföldkő jelentőségű eseménye volt.

A szerző a harmadik fejezetben a Szent Márton-kultusz itáliai eredetével kapcsolatos gondolatait osztja meg az olvasókkal, különféle szempontok alapján, korszakok és régiók szerint. Amint azt Sulpicius Severus művéből tudhatjuk, Márton többször is megfordult Itáliában, a neves antik szerző például két milánói útjáról is beszámolt. Az itteni kultusz esetében nehéz kapcsolatot találni a galliai kultuszhely – Szent Márton tours-i sírhelye – és az itáliai települések Szent Márton-tiszteletre utaló hagyománya között. A szerző itt sokkal inkább a helyi, elsősorban észak-itáliai területeken (például az aquileiai régióban) megfigyelhető ókeresztény spiritualitás hatására hívja fel a figyelmet, valamint Sulpicius Severus könyvének óriási római sikerét bizonyítja több forrás segítségével. Az itáliai kultuszhelyek közül kiemeli a római San Martino ai Monti templom ősi eredetét. Az ókeresztény korban a szent kultuszának nagy szerepe lehetett az arianizmus elleni küzdelemben, amint erről több műemlék (például a ravennai Szent Márton-templom) és forrás (például a veronai legrégebbi ismert Szent Márton életére vonatkozó kézirat) is megemlékezik. De a Márton-kultusz alapvető szerepet játszott a szerzetesség itáliai megerősödésének folyamatában is,

amit jól illusztrál az a tény, hogy Szent Benedek Montecassinón egy Apolló-szentély elpusztítása után Márton tiszteletére építtetett templomot. A fejezetben a szerző a korai középkori Szent Márton-kultusz jelenlétének szempontjából tekinti át az itáliai területek nagy részét. Állításait igyekszik mindig a legfrissebb régészeti vagy történeti kutatások eredményeivel alátámasztani. A velencei terület esetében például a Torcello-szigeten folyó 2020-as régészeti kutatásokra hivatkozik. A Karoling időkben a gombamódra szaporodó itáliai Szent Márton-kultusz helyeket a politikai és egyházi hatalom szimbolikus térfoglalási folyamatában igyekszik ábrázolni.

Judic az itáliai területekre vonatkozó gondolatait viszi tovább a következő fejezetben is, ahol megismétli és részletesebben kifejti azokat Róma példáján keresztül. A szerző szerint Márton találkozása az ördöggel és az életére törő bandita megtérítése a császári hatalommal való bonyolult viszonyt jelképezi. Az Alpokban megfigyelhető Szent Márton-kultusz mögött nem annyira Márton egykori útjainak hatását látja, azt inkább a helyi spiritualitásból kiinduló kezdeményezések eredményének tekinti. Ehhez hasonlóan, Giampiero Casiraghi véleményével szemben a nagy számú észak-itáliai Szent Mártonnak szentelt templom jelenlétét nem a Tours-ból és Marmoutiers-ból kisugárzó kultusznak tulajdonítja, hanem egy saját itáliai kultusz hely hatásának. A Márton-kultusz terjedését jól jelképezi Venantius Fortunatus itáliai költő példája, aki 565-566 körül elutazott Itáliából, pontosabban Ravennából, hogy az Alpokon, Bajországon és a Rajna völgyén keresztül Galliába jusson. Erről az útról soha többé nem tért vissza. Fortunatus ezután a frank uralom alatt lévő Galliában a fejedelmek, főurak és püspökök udvarában tevékenykedett, akiknek hálából ékes klasszikus latin nyelven szerzett és tökéletes stílusban megírt költeményeket hagyott maga után. 573 és 576 között Venantius Fortunatus – Tours-i (Szent) Gergely püspök kérésére – megírta Szent Márton verses életét. Egy jelentős, négy könyvből álló munkáról van szó, amely a Sulpicius Severus által írt életrajz lényegét dolgozta fel. De a szent kultusza szempontjából nem csak ez a mű érdekes: Venantius Fortunatus erről az útról két szöveget is hátrahagyott. Az egyik a *Carmina* című verses ciklus bevezetőjében található és a saját útról szól Ravennától Tours-ig, a másik útleírásban az ellenkező irányban is elképzelte az utazását Galliából Ravenna felé, de ezt nem ő maga tette meg, hanem a Szent Márton életének szentelt könyve útjaként írta le.

A kötet hatodik fejezetében a szerző Szent Márton, a katonaszent témájával foglalkozik behatóbban. Sulpicius Severus szövegéből jól ismert Márton életének katonai háttere, amely szerint veterán édesapja eredetileg őt is katonai szolgálatra szánta, ennek köszönhette Mars hadistenre utaló nevét is. A katonai szolgálatból való kilépésének időpontja nem derül ki a szövegből, viszont a fegyveres szolgálat megtagadása Wormsban egyértel-

műen a mártírszentek attitűdjét idézi. Bruno Judic szerint Szent Márton nem véletlenül vált a frank uralkodók egyik kedvelt védőszentjévé, hagiográfijára számos hasonlóságot mutat más híres katonaszentek (például Szent Demeter, Szent György, Szent Ménasz, Szent Móric) életpályájával. Ian Wooddal egyetértve kiemeli, hogy Klodvig hitfelvétele szimbolikus jelentőségű volt és a korabeli ortodoxia győzelmét jelentette az eretnek arianizmus felett. Ezáltal a szent kultusza új dimenziót nyert: az ereklyéje (*capa Sancti Martini*) győzelmi zászlóként lobogott a frank seregek hadjáratai során. Az amiens-i köpenymegosztás jelenetét értelmezve a szerző igyekszik néhány újkeletű tévhitet (például hogy a római katonák csak a ruházatuk felével rendelkezettek szabadon) eloszlatni és annak inkább a spirituális jelentésére felhívni a figyelmet. Ezt követően néhány Szent Márton kultuszához kapcsolódó jelentősebb csatát és azok következményeit sorolja fel, mint például Koppány legyőzését és Pannonhalma alapítását, a Saint-Martin-le-Beau mellett vívott ütközet kettős értelmezését, valamint a hastingsi csata (1066) és a Saint Martin's Battle Abbey létrejöttét. A középkori lovagszent figurájának kialakulását Simone Martini Assisiben található freskóin keresztül értelmezi, hangsúlyozva az azokat megrendelő Gentile Portino de Montefiore kardinális személyes szerepét. A képzőművészeti alkotások sorában a katonaabrázolások közül még El Greco híres festményét és néhány németalföldi művész eredeti ábrázolásait mutatja be. A fejezet végén még néhány ütközet (Lützen, Hotin, Magenta-Solferino) felvillantása után az 1918. november 11-i fegyverszünet legendájáról is megemlékezik a szerző.

E tematikus fejezet után a sorban következő hetedik tartalmi egységben a szerző ismét földrajzi alapon a szent kultuszának dél-franciaországi elemeit vizsgálja meg közelebbről. Hasonlóan a korábban bemutatott itáliai kultuszhelyekhez, ebben a régióban sem a szent sírhelyét tekinthetjük a kultusz kiindulópontjának, hanem a Szent Mártonhoz kapcsolódó nagy számú kultuszhely létrejöttét sajátos helyi organikus kultuszfejlődés eredményeként értékelhetjük. Az életrajzíró Sulpicius Severus maga is a dél-galliai kultúrkörből (a mai Bordeaux területéről) származott, és baráti körével együtt (például Nolai Paulinus) jó kapcsolatot ápolt Mártonnal. A feltételezések szerint Sulpicius Severus Márton-életrajzát egy Primuliacum nevű helyen írta, amely valahol Toulouse és Narbonne között helyezkedhetett el. A dél-franciaországi Márton-kultusz megerősödéséhez jelentősen hozzájárulhattak az olyan észak-itáliai hatások, mint amelyek a rejtélyes Palazzo Pignano esetében figyelhetők meg, amely a Szent Márton által hirdetett aszkéta szerzetesség egyik első fontos központja lehetett. Ezek következtében ezen a területen a középkori és kora újkori időszakban igen jelentős számú Szent Márton-plébánia létezett, ami a kultusz helyi fejlődésének dinamizmusára utal.

Bruno Judic a nyolcadik fejezetben egyik kedvenc témájának, Szent Márton párizsi és a francia főváros környékbeli kulturális örökségének bemutatására vállalkozott. A szent életrajza alapján egy fontos csodatétele fűződik Párizshoz, vagyis az egykori Lutetiához. Sulpicius Severus szövege alapján Márton egy Trierből Tours-ba vezető útja során egy leprást megcsókolva gyógyította meg a betegségéből. A szöveg érdekessége, hogy nem a város latin nevét használja, hanem a lakosok modernebb elnevezését (*Parisii*). Figyelemre méltó, hogy a csodatétel félúton a császárváros és püspöki székhelye, vagyis az Állam és az Egyház közötti mezsgyén zajlott le. Egy másik fontos forrásunk a Karoling-korban keletkezett Szent Genovéva-életrajz, amely megemlékezik a szent szűz tours-i zarándoklatáról. Egy harmadik forrásszöveg szerzője, Tours-i Gergely pedig beszámol arról a rendkívüli eseményről, amikor egy párizsi tűzvész során a városban található Szent Mártonnak szentelt imaház csodálatos módon megmenekült az enyészettől.

A szerző a fejezet második részében a Párizs környéki Szent Márton-templomokat, kolostorokat és egyéb emlékhelyeket veszi sorra, elsősorban Michel Roblin klasszikusnak számító monográfiája alapján. A kora középkorban 43 Szent Mártonnak szentelt plébániát tartottak nyilván, amellyel a neves tours-i szent első helyen állhatott a párizsi régióban található egyházi dedikációk sorában, és a mai napig se szeri, se száma az itteni Szent Márton-kultuszra utaló emlékhelyeknek, amelyek közül a legjelentősebbek Saint-Martin de l'Étrée, Montmorency, Nanterre, Saint-Cloud, Meudon, Palaiseau, Bussy-Saint-Martin, Saint-Martin d'Étampes vagy a két központi megyében (Seine et Marnes, Yvelines) is létező településnevű Saint-Martin-des-Champs. Ez utóbbi néven persze létezik egy híres párizsi emlékhely, a 10. kerületben található Saint-Martin-des-Champs apátság és temploma, amelyek épületeit ma múzeumi célokra használják. Bruno Judic a francia főváros e neves Márton-emlékhelyét szintén a legújabb kutatások fényében mutatja be és értelmezi. Ezek alapján megtudhatjuk, hogy az egykori Lutetia városkapuja előtti jelenetre (leprás csókja) emlékeztető épületegyüttes már a II. században állhatott. A fennmaradt források nemcsak a Cluny apátsághoz tartozó perjelség működésére vonatkozóan tájékoztatnak, hanem a ma is létező párizsi Szent Márton utca (rue Saint Martin) középkori kialakításával kapcsolatban is érdekes információkat nyújtanak.

Az utolsó fejezetben Szent Márton alakjának európai irodalmi ábrázolásával ismerkedhetünk meg dióhéjban. Itt a szerző először a Sulpicius Severus által hátrahagyott Márton-életrajz európai hagiográfiai irodalomban kimutatható hatásait vette górcső alá. A korábbi fejezetekben már kifejtett gondolatait erősítik meg azon következtetései, melyek szerint a mű először Itáliában terjedt el és hatott az ottani szerzőkre, majd a Szent Mártonra

vonatkozó irodalom fellendülése Galliában figyelhető meg, elsősorban Périgueux-i Paulinus és Tours-i Gergely munkásságának köszönhetően. A középkori irodalom már sokat merített a kompilált munkákból (például Martinellus-gyűjtemény) és a bencések és más hittérítők tevékenységének köszönhetően szinte az egész kontinensen elterjedt Szent Márton széles körű irodalmi hagyománya. E folyamat velejárói voltak a különféle legendák kialakulásai is, amelyek olyan érdekes elemekkel ötvözték az eredeti Sulpicius Severus által írt összveget, mint például a Szent Márton magyar királyi eredetére vonatkozó történetek. A kora újkor irodalmának emlékei is számtalan példával szolgálhatnak e témában: a szerző a következő három, 16–17. század fordulóján tevékenykedő jelentős európai író munkásságának Szent Mártonra vonatkozó munkáit idézi: Rabelais, Shakespeare és Cervantes.

Záró konklúzió helyett Bruno Judic a Szent Márton-kutatások nyitott kérdéseivel kapcsolatos perspektívákat vázolja fel és éppenséggel ezért adta a könyve utolsó egységének a *Nyitányok (Ouvertures)* címet. Ebben felvillantja az európai Szent Mártonnal kapcsolatos kulturális örökség számos építészeti és szellemi emlékét, amelyek tovább gazdagíthatják a neves szent emlékezetével kapcsolatos ismereteinket. A kötet részletes bibliográfiával és hasznos mutatókkal zárul, amelyek megkönnyítik az olvasó tájékozódását a téma igen gazdag irodalmában és segítik a könyvben való tájékozódást. A munka nagy érdeme, hogy érdekes és értékes információkat közöl viszonylag könnyen olvasható, élvezetes stílusban. Kicsit didaktikusnak tűnik, hogy néha ugyanazokat a gondolatokat több fejezetben – korábbi önálló tanulmányokban – is olvashatjuk, de ez inkább elősegíti a fontos témák hangsúlyozását és nem válik tőle a kötet nehézkessé. A kiadvány további előnye, hogy európai közönség számára készült, sok magyarázattal és analógiával, amelyek elősegíthetik a témára vonatkozó ismereteknek és azok magyar vonatkozásainak nemzetközi terjesztését.

Tóth Ferenc

ISSN 2064-4205

Kiadja a Pannonhalmi Főapátság
Felelős kiadó Hortobágyi T. Cirill
A kiadást gondozta a Bencés Kiadó
Olvasószerkesztő Takács Melinda
A borító Schmal Róza munkája
Műszaki szerkesztő Egyházi Péter
Tördelte Somorjai Gabi
A nyomás és kötés a Palatia Nyomda és Kiadó munkája
Felelős vezető Radek József